

Дискусійні статті

УДК 1:316.3

М.М.Сидоренко, В.А.Троянський

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Кафедра суспільних наук та українознавства (зав. – проф. М.М.Сидоренко)
Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці

Резюме. Комплексне дослідження проблеми цінностей навіть у ретроспективі передбачає історично-логічний, синтетичний, сходження від абстрактного до конкретного, критичний методи проникнення в сутність мало відомого. Оскільки людина – найвища цін-

ність, особлива істота Всесвіту, до неї має бути звернута не лише теоретична, але й практична орієнтація управлінців суспільством.

Ключові слова: цінність, оцінка, світогляд, методологія, людинознавство, духовність.

Вступ. Проблема соціальних цінностей різноаспектна. Її можна розглядати як у структурному контексті, так і в методологічному. Перший аспект передбачає аналіз соціальної структури суспільства у всій її багатоманітності: історичні форми спільності людей, класова диференціація, групи суб'єктів діяльності за статтю, віком, місцем проживання, родом занять, віросповіданням тощо. Проблеми людинознавства у цьому ракурсі не лише не однозначні, але й позбавлені навіть більш-менш спільних підходів до їх синтезу.

Методологічний контекст передбачає аналіз різноманітного висвітлення аксіологічних тлумачень із давніх часів до сьогодення з метою неупередженої оцінки пріоритетів чи недолуг минувшини та сучасності щодо „найвищого цвіту матерії” та його „слідів” у становленні та розвитку власного статусу. Кафедра суспільних наук та українознавства визначилася з проблемою цінностей не випадково. Надто суперечливе становлення незалежності України – суттєвий чинник перегляду домінант недавнього минулого та невизначеності (зокрема в пріоритетах джерел, механізмів, тенденцій) саморозвитку нації в подальшому. Словесне означення завдань, умов, потреб, засобів їх реалізації як об'єктивних детермінант можливого успіху в майбутньому вступає в болючу суперечність із стимулами та мотивами поступу українців. У цій суперечності об'єктивного та суб'єктивного значну участь має „залишковий принцип” фінансування науки, освіти, духовної культури, медицини.

Багатогалузєва кафедра намагається різнобічно дослідити проблему, тому методологічні парадигми вважаємо першорядними і визначальними.

Новизна підходу не лише в комплексності. Згодом намічаються першочергові напрями роботи створюваного в Україні (сподіваємося протягом 5-10 років) спеціального координаційного центру людинознавства, якому ми вже готуємо тематику методологічних пошуків і готові взяти практичну участь у його діяльності.

Мета дослідження. Визначити філософсько-методологічні засади дослідження сутнісно-ціннісних установок діяльності людини в різних сферах її буття.

Матеріал і методи. Філософсько-методологічні, когнітивні, семантичні єдності історичного та логічного.

Результати дослідження та їх обговорення. Багатоаспектна і багаторівнева спрямованість цінностей часто деформує методологічні основи людинознавства, заважає вникнути в сутність найвищого творіння природи.

Ще в античній, а згодом і середньовічній філософії поняття цінностей, як правило, ототожнювалося із самим буттям. Цінності не відділялися від буття, а розглядалися як такі, що знаходяться в самому бутті. Починаючи із Сократа, а потім Платона, основним питанням теорії цінностей були: „Що є благо?”, „Що є справедливість?” Вони ж були і головними критеріями істинності буття. Не випадково Платон у вченні про ідеальну державу поклав в основу принцип справедливості.

В історії давньогрецької філософії спостерігаються різні підходи до вивчення природи цінностей. Наприклад, на думку Платона, вищі цінності мають абсолютний характер. Але з точки зору представників софістики, всі цінності індивідуальні та відносні. Це впливало з тези Протагора: „Людина є мірою всіх речей”. Спробу диференційованого підходу до цінностей знаходимо у філософії Арістотеля, який визнає самодостатні цінності, або „самоцінності”. До них, зокрема, належать: людина, справедливість, щастя і т.д. Але разом з тим він стверджує і відносний характер більшості цінностей, оскільки різні речі здаються цінними (але по-різному) дітям і дорослим, добрим і злим, мудрим і немудрим людям. Мудрість полягає якраз в осягненні розумом речей найбільш цінних за своєю природою [1].

Різні історичні епохи та різні філософські системи накладають свій відбиток на розуміння природи цінностей. Наприклад, у середні віки вони пов'язуються з божественною сутністю, набувають релігійного характеру. Епоха Відродження висуває на перший план цінності гуманізму, зокрема самодостатності людини. Одна з них – героїчність або доблесть, які відстоюють Джордано Бруно і Нікколо Макіавеллі.

У Новий час розвиток науки і нових суспільних відносин висувають на перший план цінність

пізнавальних можливостей розуму (Р.Декарт). Разом із тим французький філософ Б.Паскаль розробляє ієрархію цінностей. Мислителя насамперед цікавлять моральні цінності, а вже потім естетичні, політичні, правові тощо. Завершують ієрархію персональні цінності, які стоять вище імперсональних: тілесні, духу, величі, святості. Релігійні цінності – найвищі, і серед них – святість, якою володіє абсолютна особистість Бога. У такому ж руслі розмірковували українські мислителі – Петро Могила, Григорій Сковорода, Пантелеймон Юркевич та інші [2].

У німецькій класичній філософії Імануїл Кант вперше вживає поняття „цінність” у спеціальному, вузькому значенні слова. Передумовою аксіології, дискурсу про цінності в нього є розмежування сушого і належного, реальності та ідеалу. Цінності – це вимоги, звернені до волі; цілі, які стоять перед людиною; значущість тих чи інших чинників для особистості. Гегель особливу увагу приділяє розмежуванню цінностей на економічні і духовні. Перші виступають як товари і характеризуються „кількісною визначеністю”. Насправді, мається на увазі абстрактна мінова вартість товару. Такі цінності завжди відносні, тобто залежать від попиту, смаків людей. У другому значенні цінності пов’язуються із свободою духу, і все, що має цінність і значущість, – духовне за своєю природою.

Після виділення аксіології в самостійну сферу філософських досліджень сформувалися декілька типів теорії цінностей: персоналістичний онтологізм, аксіологічний трансценденталізм, натуралістичний психологізм, соціальна концепція цінностей.

Натуралістичний психологізм (Дж. Дьюї). У цій концепції цінності розглядаються як об’єктивні чинники реальності, які спостерігаються емпірично, а їх джерело пов’язується з біологічними і психологічними потребами людини. З цієї точки зору будь-який предмет, що задовольняє ту чи іншу потребу людини, є цінність.

Аксіологічний трансценденталізм (В.Віндельбанд, Г.Ріккерт). Тут цінності – не об’єктивна реальність, а ідеальне буття. Вони розглядаються як незалежні від людських бажань. До них належать такі цінності, як добро, істина, краса, які мають самодостатнє значення, є цілями самі по собі і не можуть служити засобом для якихось інших цілей. Цінність, таким чином, це не реальність, а ідеал, носієм якого є її свідомість взагалі, тобто трансцендентальний (поза межовий, потойбічний) суб’єкт. Крім того, цінності розглядаються в даній концепції як норми, що не залежать від людини й утворюють загальну основу конкретних цінностей і культури.

Персоналістичний онтологізм. Найбільш видатним представником цього напрямку є М.Шелер, який стверджував об’єктивний характер цінностей. Вони, на його думку, утворюють онтологічну основу особистості. Але цінності, що знаходяться в предметах, не варто ототожню-

вати з їх емпіричною природою. Так само як, наприклад, колір існує незалежно від предметів, яким він належить, так і цінності (приємне, величне, добре) можуть споглядатися поза залежністю від тих речей, властивостями яких вони є. Пізнання цінностей в їх спогляданні засноване в кінцевому підсумку на почутті любові або ненависті. Цінності тим вищі, чим вони довговічніші і чим вище задоволення, яке ми від них отримуємо. У цьому сенсі найменш довговічними є цінності, пов’язані із задоволенням чуттєвих бажань із матеріальними благами. Більш високі цінності – це цінності „прекрасного” і „пізнавальні” цінності. Вищою цінністю є цінність „святості”, ідея Бога, а любов до Бога розглядається як вища форма любові. Тому всі цінності мають свою основу – цінність божественної особистості.

Соціологічна концепція цінностей. Її засновником є М.Вебер, який увів проблему цінностей у соціологію. З його точки зору, цінність – це норма, яка має певну значимість для соціального суб’єкта. У цьому зв’язку він особливо підкреслював роль етичних і релігійних цінностей у розвитку суспільства.

Зазначені концептуальні підходи до дослідження природи цінностей дають змогу конкретизувати їх поняття в сучасних теоретичних вимірах. Зокрема, цінність розглядається як предмет, який має певну користь і здатність задовільнити ту чи іншу потребу людини, як ідеал, як норма, як значимість чого-небудь взагалі для людини або соціальної групи і т.п. Усі ці розуміння відображають певну, реальну сторону цінностей і їх потрібно розглядати не як взаємопротилежність, а як взаємодоповнюючі в загальній концепції цінностей. Вони мають різні основи і пов’язані з різними суб’єктами ціннісного відношення. Тому кожний із цих підходів має право на існування, оскільки він відображає те чи інше реально існуюче в соціальній дійсності ціннісне відношення.

У цьому плані, наприклад, релігійні цінності, пов’язані з вірою у надприродне, є також реальними цінностями, орієнтирами в житті віруючих. Саме вони зумовлюють норми і мотиви їх поведінки і вчинків.

Якщо мати на увазі саме загальне розуміння цінностей, то можна сказати, що цінність – це поняття, яке вказує на культурне, соціальне або особистісне значення явищ і чинників дійсності [3].

Уся багатоманітність світу може виступати як „предметні цінності” й оцінюватися з точки зору добра і зла, істини і хибної думки, прекрасного і потворного, справедливого і несправедливого, розумного і нерозумного тощо. До таких цінностей належать предмети матеріальної і духовної діяльності людей.

Отже, у центрі уваги цінностей знаходиться ціннісне (аксіологічне) відношення людини до світу, сторонами якого і є „предметні” і „суб’єктивні” цінності.

Цінності є завжди **людськими** цінностями, мають соціальний характер. Вони формуються у

процесі людських взаємин, індивідуальної діяльності людини і в рамках певних культурно-історичних суспільних відносин та форм спілкування людей. Цінності не виникають не відомо звідки. Вони формуються в процесі людської соціалізації і мають динамічний характер. У зв'язку з цим потрібно зауважити, що весь життєвий досвід людини і система її знань безпосередньо впливають на характер її цінностей. Наприклад, відношення до Бога віруючого і атеїста будуть різними.

На ціннісне сприйняття і процес формування цінностей здійснюють вплив всі більш-менш значимі чинники людського існування – біологічні, психологічні, соціальні тощо. Їх індивідуальне поєднання зумовлює особистісний характер цінностей людини, який, однак, не заперечує наявності загальнолюдських цінностей. Не варто думати, що загальнолюдські цінності існують поряд із індивідуальними цінностями. Загальнолюдські цінності – це водночас і індивідуальні й особистісні. І кожна особистість по-своєму їх сприймає і усвідомлює.

При визначенні цінності можна виходити з формули: об'єкт тоді має цінність, якщо до нього виявляють певний, особистий інтерес.

Кожна людина живе в певній системі цінностей, предмети і явища якої покликані задовільнити її потреби. Можна сказати, що цінність відображає спосіб існування особистості. Причому різні цінності мають для неї різне значення, з цим пов'язана ієрархія цінностей. Як і самі цінності, їх ієрархічна структура має конкретно-історичний і особистісний характер. Одні і ті ж предмети і явища для різних людей можуть представляти неоднакову цінність. Існує не тільки історична, але й індивідуальна динаміка цінностей та їх ієрархія.

Існують різні способи і принципи класифікації та ієрархії цінностей. Можна виділити цінності-цілі або вищі цінності та цінності-засоби. Можна говорити про цінності позитивні і негативні, маючи на увазі їхнє соціальне значення і наслідки їх реалізації. Можна виділити матеріальні і духовні цінності. Але важливим є те, що всі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку і єдності, утворюючи цінність світу кожної людини.

Незважаючи на різні форми диференціації цінностей та їх відносний характер, існує найвища і абсолютна цінність – це сама людина, її життя. Людина, як цінність, повинна розглядатися тільки як цінність – мета і ніколи як цінність – засіб, про що свого часу переконував І.Кант. Вона є суб'єктом цінностей і ціннісного відношення. Сама постановка питання про цінності поза людиною позбавлена смислу [4].

Сутність людини єдина, її формує сукупність вищих соціальних властивостей, завдяки яким вона долає свою біологічну визначеність. Свобода волі, яка виявляється в здатності вибирати свою долю, шляхи свого життя – головна і основна з цих властивостей людини. Сенс життя якраз і полягає в тому, щоб самотійно, зусиллям

своєї волі переборювати або намагатися перебороти всі обставини, реалізуючи свою життєву програму. У цьому випадку людина стає дійсно вільною, оскільки вона здатна керувати зовнішніми обставинами й умовами.

Цінністю є соціальні спільноти та суспільство в цілому, які також є суб'єктами цінностей. Основа цього – у соціальній сутності людини та продукуючої сутності діалектики особистості та суспільства. Претендуючи на безумовне моральне значення, особистість повинна і в інших особах визначити таку ж безумовну цінність.

Поза цим до вищих цінностей потрібно віднести такі „межові” і найбільш загальні для людей цінності, як сенс життя, добро, краса, справедливість, істина, свобода і т.д. Цінність за своєю природою позачасова і вічна. Її сутність не корениться ні в яких тимчасових обставинах. Цей тип цінностей справляє найважливіший вплив на соціалізацію особистості. Їх реалізація по суті тотожна реалізації найбільш глибокого рівня структури особистості, її самоактуалізації. Без цього не тільки не може сформуватися особистість, але і саме життя для більшості буде нестерпним. Люди, що не знайшли (через певні причини) сенсу життя або не мали можливості реалізувати його, часто розчаровуються, а інколи закінчують його трагічно.

Люди, що прагнуть самореалізуватися, досягти чогось значного, займаються певною справою. Вони віддані цій справі, вона для них дуже цінна. Це – покликання долі, і люди люблять свою справу настільки, що для них зникає відмінність між поняттями „праця” і „радість”. Цим самим життя присвячене пошуку того, що можна назвати буттєвими (онтологічними) цінностями, тобто пошуку тих цінностей, які є дійсними і не можуть бути зведені до чогось більш високого. Ці цінності буття – найважливіші потреби (мета – потреби), вони є сенсом життя для більшості людей.

Із проблемою вищих цінностей і насамперед сенсом життя пов'язана і проблема „екзистенціального вакууму”. У ньому опиняється людина, що заплуталася в цінностях або не знайшла їх для себе. Цей стан особливо розповсюджений у наші дні. Людина через це намагається „втєкти” від реальності, знаходить розраду в наркоманії, пияцтві, інколи в суїциді або антисоціальній поведінці [5]. Втрата цінностей веде до втечі від дійсності до абсурду. Саме так розмірковував Альберт Камю. Він прагне відповісти на питання: „Як жити без найвищого сенсу і благодаті?”, „Як жити у світі, де вмерла релігійна надія?”, „Що її замінить?”.

Вихідний пункт його філософії – абсурд, який ставить під сумнів цінності. А.Камю вважав, що сам по собі світ не абсурдний, він просто нерозумний, тому що він є поза людською реальністю, яка не має нічого спільного з нашими бажаннями і нашим розумом.

Для абсурду необхідні людина і світ, знищення одного з них означає припинення абсурду. З констатації абсурду А.Камю робить два неправомірних висновки: про самогубство і „філософське самогубство” [6].

З абсурду випливає заперечення універсальних етичних норм, що призводить до реалізації принципу „все дозволено”. Використаний А. Камю „Міф про Сизифа” – міф про утвердження людиною самої себе, міф про людину, яка з розумінням мусить нести тягар життя, не примиряючись з ним.

Есе А. Камю „Бунтуюча людина” – це історія ідеї бунту – метафізичного і політичного – проти несправедливості людської долі. Тут він порушує питання про виправдане вбивство. Люди весь час вбивали одне одного – це істина факту. Сьогодні загрозою є державні чиновники, які холоднокровно відправляють на смерть мільйони людей в ім’я сумнівних цінностей. Виходячи з абсурду, який ставить під сумнів усі цінності, А. Камю відкидає вбивство як посягання на унікальне джерело сенсу, яким є життя кожної людини, і звертається до ідеї бунту (Камю А. Миф о Сизифе // Творчество и свобода. – М., 1990). Ці питання розглядаються також у статті Д.І. Кірюхіна „Ціннісні трансформації та проблема соціальної солідарності в посткомуністичному суспільстві” // Журнал „Практична філософія”. – 2005. – №2. – С. 28-36.

Зрозуміло, що істина, краса і добро – це ідеали, поряд з якими постійно знаходяться їх антиподи: хибна думка (неправда), потворне і зло. До якого полюсу буде прагнути людина – це справа її філософського вибору, її свободи, її відповідальності перед собою і перед іншими. Неупереджена філософія, реалізуючи ідеал індиферентності (байдужості), фіксує полюси, які розглядаються, і цим обмежує свою компетенцію. Звичайно, скромність – це не вада, вадою є відмова від відповідальності перед майбутнім. Дійсно філософія не стане ховатися від майбутнього, вона прагне його забезпечити. І саме тому філософія визначає людину ідеально в контексті ідеалів, вищих цінностей.

Гуманізм як система моральних і громадянських цінностей, як світогляд, тісно пов’язаний з наукою, розумом, уявленнями про демократію, громадянське суспільство і соціальну справедливість, має свої витоки в стародавній Індії, Китаю,

Греції. Особливістю гуманістичного світогляду є виключна адаптивність до мінливих соціальних і культурних умов життя людства.

Насправді гуманізм – це етичний, науковий і філософський світогляд, який перетворив наш світ. Мислителі, які поділяли гуманістичні погляди, визначали образ сучасності впродовж більш ніж половини останнього тисячоліття. Поняття „гуманізм” і „сучасність” виглядають досить часто як синоніми. Справа в тому, що гуманістичні ідеї й цінності виражають вічно нову віру людини у свою здатність самостійно вирішувати ті проблеми, які стають перед нею, а також освоювати раніше невідомі їй сфери реальності.

У сучасному державотворенні орієнтир „філософія серця” з необхідністю має бути замінений на філософію раціональної доцільності, інакше про гуманізацію життя годі й думати.

Висновки

1. Сучасна проблема соціальних цінностей виходить на новий етап розвитку, перетворюється в методологічну основу гуманізації українського суспільства.

2. Дослідження комплексного характеру соціальних цінностей актуалізує їх методологічні можливості щодо вияву державності в Україні.

Література

1. Ожеван М.А. Людський вимір науки та наукові „виміри” людини. – К.: Либідь, 1992. – 175 с.
2. Крисаченко В.С., Теслюк С.С. та ін. Життєдіяльність людини: філософський аналіз. – Київ-Луцьк, 1999. – 236 с.
3. Грабовський С.І. Українська людина у вимірах ХХ століття: до постановки проблеми. – К.: Київське братство, 1997. – 118 с.
4. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
5. Попов М.В. Аксіологія й медицина. – К., 2003. – 284 с.
6. Філософські проблеми людинознавства. – Чернівці, 2005. – 207 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

М.М.Сидоренко, В.А.Троянский

Резюме. Комплексное исследование проблемы ценностей даже в ретроспективе предусматривает историко-логический, синтетический, восхождения от абстрактного к конкретному, критический методы проникновения в сущность мало известного. Поскольку человек – наивысшая ценность, особое существо Вселенной, к нему должна быть обращена внимание не только теоретическая, но и практическая ориентация управленцев обществом.

Ключевые слова: ценность, оценка, мировоззрение, методология, духовность, человекознание.

METHODICAL PROBLEMS OF SOCIAL VALUES

M.M.Sydorenko, V.A.Troians'kyi

Abstract. A complex study of the problem of values even retrospectively, envisages a historico-logical, synthetic, ascent from the abstract to the concrete, critical methods of penetrating into the essence of the little known. Since a human being is regarded to be the highest value, a special creature of the Universe, then not only theoretical but practical orientation of society management must be drawn to him.

Key words: value, appreciation, outlook, methodology, human spirituality studies.

Bukovinian State Medical University (Chernivtsi)

Buk. Med. Herald. – 2007. – Vol.11, №3.- P.160-163

Надійшла до редакції 10.04.2007 року

Рецензент – доц. Н.І.Зорій